

**P**ánczél Hegedűs János: *Mindszenty 1956 – Nem forradalom, hanem szabadságharc.* Nemzeti Közszerológati Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpont. Budapest, 2015. 192 old.

Mindszenty József a XX. századi magyar történelem egyik nagy formátumú alakja, a magyar katolicizmusért komoly személyes áldozatokat hozó főpap, kinek élete és működése a magyar történettudományban napainkban már jól kutatott tematikának számít. Részletkutatásokból azonban sohasem elég, így mindig eszemérszamba megy, ha egy kérdéskör újabb és újabb aspektusa válik tudományos analízis tárgyává. Pánczél Hegedűs János kutató Mindszenty József 1956-os szerepét igyekezett bemutatni 2015-ben megjelent kötetében, melyet a Nemzeti Közszerológati Egyetem keretei között működő Molnár Tamás Kutatóközpont jelentetett meg. Hogy a kérdés mennyire aktuális, jól jellemzi a tény, hogy az érsek-hercegprímás tevékenységének egyik vitézett pontja 1956-os szereplése: a marxista történetírás ugyan az egész életművet megbélyegezte, a rendszerváltás utáni szakirodalom azonban az 1956-os szereplést sok esetben nem tartotta korszerűnek, a helyzet reális értékelésén alapulnak. Ezért is fontos, hogy a témakört alapos kutatások segítségével igyekezzünk megvilágítani.

A kötet I. fejezete (Előljáróban) a tanulmány megszületésének körülményeit vázolja fel: azt már a kötet hátsó borítólapjáról tudhatjuk, hogy a kutatásokat a szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskolája, valamint a Nemzeti Közszerológati Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpontja keretein belül végezte el, az első fejezet pedig tudósít a részletekről is. Pánczél Hegedűs ugyanis eszmetörténeti vizsgálódásai hatására sodródott Mindszenty 1956-os szereplésének tanulmányozásához, azaz a bíboros-érsek eszmei arculatának feltárása felől, amely azt is jelenti, hogy a kötet nem szeretne csupán eseménytörténet lenni, hanem tudatosan igyekszik bemutatni más aspektusokat is.

A kötet II. fejezete (Út a szabadságba) Mindszenty fogságának plasztikus, jól szerkesztett foglalatát adja. Az érsek életének bemutatása letartóztatásával indít, majd a per ismertetése után tér át a sokkal kevésbé ismert rabévek bemutatására. Mindszenty börtönben, majd házi őrizetben töltött éveit ugyanis kevésbé közismertek, és Pánczél Hegedűs biztos kézzel vezeti végig olvasóját ezen az ingoványos terepen. Bemutatja Mindszenty azon kísérletét, hogy valaminő kompromisszum segítségével rendezhesse saját, illetve egyháza helyzetét; továbbá kapcsolatfelvételi kísérleteit az állampárt irányában, de ismerteti a korabeli katolikus egyház hányatott sorsának főbb eseményeit is. Ne feledjük, ez a fejezet még mind az előtörténet része, hiszen a kötet 1956-ról szól, bevezetésnek azonban nagyon bőséges, kiegyensúlyozott képet fest fel a szerző.

A III. fejezet (Szabadítás helyett szabadulás) a felsőpéteiny eseményeket írja le. Mindszenty előbb a budapesti Conti utcai börtönben raboskodott, majd megromlott egészségi állapota miatt a meglehetősen elzárt baranyai falucska – Püspökszentlászló – egykori püspöki nyaralójába helyezték házi őrizetbe 1955. július 14. – november 2. között, majd a Nógrád megyei felsőpéteinyi Almásy-kastélyban tartották fogva. Az elzárttság nem bizonyult teljes elszigeteltségnek: jó ideje már olvashatta a kommunista párt lapját, a *Szabad Nép* aktuális számait: ez olyan engedmény volt, mellyel a hatalom saját pártjára akarta állítani az idő főpapot – de amellyel valószínűleg pont ellentétes hatást váltott ki Mindszentyben. A pártlap dogmatizmusa ugyanis megerősíthette a bíboros eszméinek és cselekedeteinek helyességében.

A kiszabadulás eseménytörténetének rekonstruálása során több részletproblémával is találkozhatunk, ezek közül talán a legizgalmasabb Pálinkás (Pallavicini) Antal szerepének tisztázása. Az örgrófi családban felnövő fiatal arisztokrata ugyanis a második világháború után kommunistaként futott be korántsem egyenes vonalú karriert, hogy aztán származása miatt az ötvenes évek derekán a rétsági páncélosokhoz „száműzzék” oktatónak. Mindszenty kiszabadításában, majd a fővárosba juttatásában játszott fontos szerepet, de – Pánczél Hegedűs szerint – ennél nagyobb szerepet nem tulajdoníthatunk az őrnagynak, akit kétségtelen koncepció perben ítélték halálra a forradalom után: a per háttérkon-

cepciója pedig pusztán annyi lehetett, hogy Mindszenty személyéhez hozzákössék a „régii világ” főnemességét egy hús-vér emberen keresztül.

A kötet IV. fejezete (Nem forradalom, hanem szabadságharc – egy tudatos definíció és háttere) tulajdonképpen a fogalmak világába kalauzol, és talán legelvontabb része a könyvnek. Mindszenty novemberi nyilatkozatait vizsgálja e helyütt a szerző, pontosabban azt a – talán elsőre retorikai fogásnak tűnő – meghatározást, melyet Mindszenty használt 1956 őszének jellemzésére: azaz hogy az idős főpap miért cserélte fel tudatosan a forradalom szót a szabadságharcéval. Ez a fogalomhasználat Mindszenty politikai-társadalmi krédójának a része. Az egész 1944 óta kialakult helyzetet törvénytelen forradalmi rendszernek tartotta, melyet kiegészített a kétszeri megszállás (náci és szovjet) is, és a kommunista diktatúra kiépülése. Ezzel szembehelyezkedett a szabadságharc, ami így nem lehetett forradalom, sőt elvetette annak a lehetőségét is, hiszen akkor nem teremthetett volna tabula rasa-t a nemzetnek. A kulcsszó természetesen a forradalom, melynek ezerféle értelmezése meglehetősen közismert eszmetörténész körökben. Napjaink republikánus-demokrata életvilágában a forradalom szó egyértelműen pozitív attitűdöt fed, de ez nem volt mindig így: például az a monarchista, legitimista, gyakran katolikus világ, melyben Mindszenty is élt, a forradalom szót a felforgatás szinonimájaként használta. Ez a szóhasználat már a francia forradalom előtti időkhöz vezet, de XIX–XX. századi változatai nagyjából az 1820-as évekre készen álltak. E monarchista olvasat szerint a forradalom anarchiát szül, és válságba taszítja a monarchiát és a társadalmat, az ellenforradalom – azaz a forradalomellenes erők szövetsége – azonban visszaállítja a világ természetes rendjét. Nem szükséges a francia ultramontán katolikus tradíció de Bonald vagy de Maistre által papírra vetett elméleteinek értő ismerete ahhoz, hogy lássuk: Mindszenty e szellemi közeg gyermekeként szólalt meg 1956-ban.

A kérdéskört tovább bonyolítja, hogy a XX. században a magyar progresszív-baloldali, de a kommunista múltértelmezés is az egyetlen vállalható hagyományt a forradalmak sorában találta meg: azaz 1948 után az a narratíva diadalmaskodott, amely egyrészt csak a forradalmi eseményekkel tudott azonosulni, másrészt maga is forradalomként tekintett 1945-re. Mindszenty viszont éppen ezt a hagyományt igyekezett elutasítani, innen a szabadságharc fogalmának felemlítése. A témakör, melyet a szerző boncolgat, nagyon fontos, hiszen így válik érthetővé, miért is nyilatkozott Mindszenty úgy 1956 novemberében, ahogy. Pánczél Hegedűs bemutatja azt a közjogi alapállást is, melyet Mindszenty vallott 1945 után: azaz hogy ő az ország első zászlósurája, a történeti alkotmány szerint tehát az első számú köztársasági elnök. Állításának törvényes-eszmei alapjait a szerző ugyan bemutatja, de talán itt érdemes lett volna erőteljesebben utalni arra a tényre, hogy ez olyan közjogi fikció volt, amelyet ugyan Mindszenty élete végéig magáénak vallott, de mellyel már a kortárs katolikus körök egy jelentős része sem értett egyet – a világi szféráról már nem is beszélve. (Ez a problémakör amúgy a Mindszenty-kutatás leginkább neuralgikus pontja: a közéleti fikció, s az ebből következő politikai cselekvés megítélése ugyanis megosztja a kutatókat, és sokan e viszonyulás alapján ítélik pozitívan–negatívan a főpap egész életművét.) Mindszenty fenntartotta a közjogi-alkotmányos szerepét, ezt érvényesnek tartotta 1956-ban is, ezt használta a tárgyalásai során és a beszédeiben is.

Az V. fejezet (Négy nap szabadság és harc) Mindszenty konkrét 1956-os szereplését ismerteti: ez egyrészt a korabeli hatalmi elit hivatalos fogadását jelentette – talán a legfontosabb Tildy és Maléter látogatása –, valamint azt a kevésbé ismert aspektust, amely az érsek szociális szerepvállalását jellemezte. Mindszenty ugyanis nyugati egyházi köröktől indítva élére állt egy olyan segélyakciónak, amely elsősorban a magyar Actio Catholica támogatását lett volna hivatott levelezni. Nagyon érdekes a fejezet második része is, amelyben a szerző kortársak kritikáival szembesíti az érsek működését. Itt tudhatjuk meg, mi is volt Németh László véleménye Mindszentyről ezekben a napokban, de még ennél is érdekesebb Bibó István elemzése, amely szerint Mindszenty mindenekelőtt legitimista volt, s politikai cselekvéseit ebből az alapállásból lehet adekvátnan megismerni. (Bibónak, mint oly sokszor, ebben az esetben is igaza volt.) Mindszenty politikai tárgyalásaiban (pártokkal, személyekkel) lényegében már más utat járt, mint a reformkommunista politikai centrum (Nagy Imre és kormányai)

és a hazai politikai szereplők, de a külföldiek azt a személyt látták benne, aki ellenpólusa lehet a régi rendnek és az örököseinek (ami maga a kommunizmus volt Mindszenty számára).

A kötet VI. fejezete (A hercegprímás és a „kezdeti zászló” – Mindszenty és Nagy Imre) nagyon érdekesen tudósít Mindszenty Nagy Imréhez fűződő viszonyáról. Ez a viszony sok szempontból reálpolitikai megfontolásokon nyugodott – bár a forradalom napjaiban a két jeles személy nem találkozott személyesen. De motiválta ezt a kapcsolatot az az érzelmi séma, melyet az érsek már jóval a forradalom után vetett papírra: Nagy Imre hős volt, még hozzá nemzeti hős. Ez az állásfoglalás egy legitimista gondolkodású főpap tollából kifejezetten nagy teljesítménynek számíthatott, és Pánczél Hegedűs e koncepció kialakulásának állomásait nagyon részletesen ismerteti. Azt érdemes megjegyezni, hogy a kötet írója Nagy Imre portréját sem fekete-fehéren rajzolja meg, ami napjaink pro és kontra elfogult állásfoglalásai mellett kifejezetten üdítően hat.

A VII. fejezet (Kevés idő adatott építkezésre – tervek, támogatók, tárgyalások) 1956 őszének lázas tervezgetéséről szól: Mindszenty József azon a néhány nap alatt, melyet tényleges szabadságban tölthetett, igyekezett tájékozódni a korabeli politikai alternatívákról. Tájékozódása elsősorban katolikus köröket takart, vagy olyan alternatív mozgalmakat, melyek idővel a Nagy Imre vonallal vehették volna föl a versenyt. A bíboros aktivitása hihetetlenül nagy volt e vészterhes napokban, és ez mindennél jobban bizonyítja, hogy Mindszenty 1956-os tevékenysége sokkal komplexebb és szerteágazóbb volt, mint sok leegyszerűsítő alternatíva ezt korábban sugallhatta.

A VIII. fejezet (Elűzetés és menedék) talán a legjobban sikerült része a könyvnek: ebben a szerző alaposan körbejárja Mindszenty november 4-i útját az ostromlott fővárosban, melynek végállomása az amerikai követség lett. A hihetetlenül kalandos epizódok rekonstruálása mellett e néhány hajnali óra története sokkal több, mint pusztá eseménytörténet – közsímet, ekkor dőlt el a bíboros sorsa mintegy másfél évtizedre, ekkor alakultak ki azok a sajátos körülmények, melyek lényegében házi őrizetbe taszították az egyházfőt. Hogy mennyire volt tudatos Mindszenty döntése, hogy menedékjogot kérjen? Kik járták ki neki ezt az amerikai segítséget, és milyen úton is jutott el a bíboros a Parlament ostromlott épületétől a Szabadság tér követségi palotájáig? Ezekre a kérdésekre mind választ nyújt Pánczél Hegedűs, még hozzá részletes, mérlegelő és a leegyszerűsítéseket kerülő választ.

A kötet IX. fejezete (Utóvédharcok a megtorlás és az illegitim rendszer ellen – 1956–1963) terjedelme rövidebb, s benne a bíboros követségi munkáját elemzi a szerző, mely kilátástalan szélmalomharc volt egy olyan közegben, mely idővel egyre kevésbé értette meg Mindszenty törekvéseit. Mindszenty igenelte és sürgette a fegyveres ellenállást és a beavatkozást is az intervenció után; ezt lényegében megint közjogi szerepében tette meg, nem főpapként. Mindszenty a szabadságharc levereése után is fenntartotta annak emlékeztétét és sajtóságos narratíváját is, ehhez ragaszkodott az emigrációban is, beemelte, kanonizálta azt a külföld számára.

A kötet X. fejezete (Summa) címével a középkori nagy rendszerező teológiai iratokat idézi, jelen kontextusban pedig számadás Mindszenty 1956-os szerepléséről. Pánczél Hegedűs a több szempontú elemzések mellett foglal állást, és jelzi, Mindszenty 1956-os szerepének megítélése nehéz feladat – már csak az események rövidségének okán is. Ugyanakkor nem lehetetlen értelmezni a bíboros egyházi-közéleti cselekedeteit, de ehhez az egész életút vizsgálata segíthet hozzá. Újra elemzés tárgya lesz Mindszenty legitimizmusa, ellenforradalmisága, sőt ehelyütt kapunk egy kisebb elemzést Maistre ellenforradalmat alapozó szövegeinek XIX–XX. századi eszmetörténetéről. A nemrég elhunyt Molnár Tamás filozófus idéző sorok – Molnár könyvet szentelt az ellenforradalom eszmetörténetének – talán gesztus a szerző nevét viselő kutatóközpont felé, de kétségtelen, a témakör kapcsán jogosan beemelhető az elemzésbe. A kötet XI. fejezete (Bibliográfia) rövid szakirodalmi ismertetést közöl, a záró XII. fejezet (Melléklet) pedig elsősorban Mindszenty- és XII. Piusz-szövegeket közöl, jó arányérzékkel válogatva 1956 témánkba vágó terméséből.

Összességében elmondhatjuk, hogy érdekes és színvonalas alkotás jelenhet meg Pánczél Hegedűs János tollából, amely Mindszenty József bíboros-érsek 1956-os szerepét alaposan és szakszerűen járja körül. A kötetten érződik, hogy szerzője szimpatizál főhősével, és talán a legitimista iránnyal szemben is kifejezetten megengedő: ugyanakkor eme vélt elköteleződések nem válnak az alkotás kárára, inkább egy új, egyéni – és éppen ettől izgalmas – olvasatot eredményeznek. Pánczél Hegedűs

mege erősíti mások kutatásainak (Tyekvicska Árpád) érvényét, mítoszتانit több eseményt: pl.: nem szabadították ki Mindszentyt, hanem kiszabadult. Pálinkás Antalnak a szerepe véletlenszerű, nem annyira a hercegprímás híve volt, mint kötelességteljesítő katona, aki halála előtt is kommunistának vallotta magát. Mindszenty nem fosztotta ki az ÁEH-t, hanem annak épületében az iratokat magához vehette. A békepapsággal leszámolt, több évre visszavetette a kiépült állami egyházügyi rendszer alapjainak a működését. Elemzi híres szövegeit, más megnyilatkozásait is, kiterjedt politikai-karitatív-egyházi tárgyalásait térképezte fel.

Kérdések persze így is hosszasan sorolhatók lennének: tényleg reálpolitika volt Mindszenty 1956-os szerepvállalása? De ha igen, milyen mértékben? Valóban Mindszenty képviselte volna azt a másik hatalmi pólust, amely Nagy Imre távlatos ellenzéke óhajtott lenni? Eszmetörténetileg bármennyire hitelesen is rekonstruáljuk, de komolyan vehetjük azt a közjogi fikciót, melyet Mindszenty képviselt élete végéig, s mely meghatározta cselekedeteit 1945 után? Ezekre a kérdésekre a szerző mind kitér – fentebb jeleztük, ismeri is őket –, és válaszokat is ad: ezeket a kérdéseket azonban folyamatosan újra és újra föl kell tenni, hiszen nagyon nehéz rájuk megnyugtató válaszokat adni. Ha kritikát kéne megfogalmaznunk: talán valamivel több lábjegyzet jobban segítette volna feldolgozni a hihetetlenül impozáns anyagra támaszkodó érveléseket, gondolatmeneteket; továbbá egy névmutató jelentősen megkönnyítette volna az olvasó/kutató munkáját. De ezek technikai kérdések, melyek a tartalmat nem befolyásolják. Recenzensek nem gondolják, hogy Pánczél Hegedűs János mondta ki az utolsó szót Mindszenty gondolatvilágáról és 1956-os szerepéről – de hogy nivós, érdekes és vitákat gerjesztő művet bocsátott közre, kétségtelen. Pánczél Hegedűs János könyve így jó szívvel ajánlható minden érdeklődő olvasónak, valamint a témával foglalkozó kutatóknak.

Ivánfi Miklós – Soós Viktor Attila

**B**obory Dóra: *Batthyány Boldizsár titkos tudománya. Alkímia, botanika és könyvgyűjtés a tizenhatodik századi Magyarországon.* L'Harmattan, Budapest, 2018. 322 old.

A Batthyány III. Boldizsár könyvgyűjtői és botanikai mecenási tevékenységével kapcsolatos szakirodalom meglehetősen gazdag, Bobory Dóra könyve azonban az első monográfia a XVI. századi főúrról. Már az alcím jelzi, hogy nem megszokott politikus-, nagybirtokos-, hadvezérelétrajzot olvashatunk, hanem egy természet titkait kutató arisztokratát ismerhetünk meg. Batthyány III. Boldizsáron kívül a főúri familiából csak a XVII. századi I. Ádám és a boldoggá avatott I. László kapott hasonló összegzést.

Batthyány III. Boldizsár egykori Vas vármegyei birtokai mellett a kötet másik helyi vonatkozása, hogy kiadását a Körmenyi Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár támogatta. Nem ez az első együttműködés a szerző és a körmenyi múzeum között, hiszen Bobory Dóra részt vett a múzeum által szervezett *A Batthyányak évszázadai* című konferencián, melynek azonos című konferenciakötetében 2006-ban publikálta a humanista főúrral kapcsolatos kutatásainak eredményeit. A múzeum tudományos-ismeretterjesztő sorozatának, a *Testis temporis*nak a 24. füzetében ugyancsak Bobory mutatta be Batthyány életét (*Batthyány III. Boldizsár 1542 k. – 1590 – Egy törökverő főúr titkos tudománya.* Körmeny, 2010. 24 old.). A szerző 2009-ben angol nyelven jelentette meg az arisztokrataról és az általa művelt természetfilozófiáról írt doktori disszertációját (*The sword and the crucible. Count Boldizsár Batthyány and natural philosophy in sixteenth-century Hungary.* Cambridge Scholars Publishing, Newcastle-upon-Tyne, 2009. 245 old.), melynek magyar nyelvű változata a kiadó Mikrotörténelem sorozatának 7. köteteként 2018-ban került a hazai olvasóközönség kezébe.

A könyv öt fejezetben dolgozza fel Batthyány Boldizsár életét. Elsődleges forrás a levelezése, melyből ötszáz missilist használt fel a szerző. Az első fejezetben olvashatjuk Batthyány III. Boldizsár eddigi legalaposabb életrajzát, melynek erénye, hogy a szerző a rárakódott legendáktól is megtisztítja

a főúr életútját. Először a XVI. századi Magyar Királyság által nyújtott politikai-gazdasági kereteket vázolja fel, majd következik Boldizsár ifjúságának leírása: születési évszámának tisztázása, szüleiivel való megromlott viszonyának, apja nagybátyjához fűződő bensőséges kapcsolatának ismertetése, Grazban és Bécsben végzett magántanulmányainak vázolása, majd a francia királyi udvarban töltött esztendő elemzése. 1566 meghatározó esztendő volt Boldizsár életében; februárban vette feleségül Zrínyi Miklós lányát, Doricát. Majd szeptemberben a királyi haddal együtt Győrnél volt kénytelen tétlenül állomásozni, míg Szigetvár elesett, és Zrínyi hősi halált halt. Apósa fejét Boldizsár vitte a temetési menetben. 1570-ben meghalt apja, majd 1575-ben apjának nagynénje, így Boldizsár kezében összpontosultak a hatalmas családi birtokok Németújvár, Rohonc és Szalónak központokkal. A könyv egyetlen kisebb hiányossága, hogy a főúri életmódot megalapozó kiterjedt birtokrendszer elhelyezkedéséről és működéséről nem kapunk adatokat. Azokat a körülményeket, amelyek Boldizsár vallási nézeteit alakíthatták, alaposan feltérképezi a szerző. A főhős legendásan vonakodott az udvari élettől, ennek illusztrálására két anekdotát olvashatunk az életrajzi részben, melyet annak a szerepnek a leírása zár, amelyet Boldizsár a törökök elleni határvédelemben betöltött.

A következő fejezet témája Boldizsár könyvtára, melynek fennmaradt darabjait a németújvári ferences kolostorban őrzik. A híres könyvtárról – mely méretben a 4-5. legnagyobb volt a korabeli Magyarországon – már több publikáció is megjelent. Bobory Dóra elsősorban a természetfilozófiai műveket elemzi, s megadja Boldizsár alkímiai kísérletezésének vélhető motivációját: „Az értő kézben a természetfilozófia a természet feletti hatalom hatékony eszközévé válhatott: a természet feletti hatalom gyakorlása pedig sokak szemében fontosabb erő volt, mint a politikai hatalom. A természetfilozófia patronálása és sok arisztokrata személyes részvétele a tudományos kísérletezésben olyan új színteret jelentettek, ahol az egyébként a hatalomgyakorlásból kiszoruló nemesek vetélkedhettek az uralkodóval, vagy akár felül is kerekedhettek rajta.” Batthyány Boldizsár könyvtárában az elméleti és gyakorlati alkímia sokrétű irányzatai közül – transzmutáció, orvoslás, technika, filozófia, spirituálitás – mindegyik képviselve volt. Különösen érdekes Paracelsus tanainak és magyarországi látogatózásainak, valamint az őt támogató és kritizáló műveknek az ismertetése.

A könyv legizgalmasabb fejezete a Batthyány III. Boldizsár háztartásában művelt alkímiát és orvostudományt mutatja be. A főúr egy olyan csoportot alakított ki maga körül, melynek tagjai hasonló érdeklődésüknel fogva egy informális tudományos kört alkottak. Ide tartozott Elias Corvinus bécsi költő, Felician von Herberstein stájer arisztokrata, a Potolyban (németül: Pettau, szlovénül: Ptuj) és Marburgban (szlovénül: Maribor) működő Johannes Homelius orvos, valamint a Bécsben és Pozsonyban élő Nicolaus Pistorius orvos. Batthyány kísérletező levelezőpartnereit miniportrékon keresztül mutatja be a szerző. Rajtuk kívül szó esik még az alkímiai kísérletezéshez alapvető bányaművelésről, mely Batthyány szalónaki birtokán zajlott; valamint a főúr és a grazi pénzverőmester, Hans Lasanitz kapcsolatáról. Lasanitz a Batthyány által küldött ércek nemesfém-tartalmának megállapításában segédkezett a kísérletező arisztokratának. A főúri orvoslásban a XVI–XVII. században fontos szerepet játszott a Batthyány-család, a könyvben Boldizsár korszakából olvashatunk érdekes orvostörténeti adatokat. Az orvosi receptek elkészítésére és az egyéb alkímiai kísérletek elvégzésére Batthyány szalónaki várában jól felszerelt laboratóriumot rendezett be, ahol „éjjel-nappal” dolgozott. Fémeket olvasztott, keverékeket és főzeteket készített, különféle anyagokkal kísérletezett, hogy megtalálja a bölcsék követ.

A könyv negyedik fejezetében azt a baráti kapcsolatot ismerjük meg, amely Batthyányt Carolus Clusiushoz, a kor egyik legjelentősebb botanikusához fűzte. A magyar arisztokrata párizsi tartózkodása alatt találkozott először, s Batthyány az 1570-es, 80-as években többször meghívta birtokára a botanikust, akitől szalónaki kertjébe egzotikus növényeket kapott. Együttműködésük gyümölcse lett a pannóniai flórát elsőként leíró könyv, melynek melléklete a Stirpium nomenclator Pannonicus, a magyar növénynevek első gyűjteménye. Ugyancsak a Batthyány-birtokokon tett gyűjtéseinek eredményei ösztönözték Clusiust a gombákról szóló első tudományos mű megírására. A főúr és a botanikus együttműködése, barátsága tette ismertté Nyugat-Magyarországnak ezt a csücskét egész Európában.

A könyv záró részében Batthyány ősgalériai ábrázolásait, mecénási kapcsolatait és udvarának jelentőségét tárgyalja a szerző. Bemutatja a kor kísérletező arisztokratáinak világát, s megállapítja:

„ahogy Batthyány személyesen is kivette részét a kísérletezésből, és az újdonságokról azok kiváló művelőitől szerzett ismereteket, az akkori Magyar Királyságban egyedülállónak tűnik.” A szerző elérte kitűzött célját: az alkímiával, botanikával és természetfilozófiával foglalkozó Batthyány III. Boldizsár méltó helyet kapott a kora intellektuális térképén.

Móricz Péter

## Énekek Szent Márton püspök tiszteletére –

*Cantiones de Sancto Martino episcopo.* Szerkesztők: Kovács Andrea, Medgyesy S. Norbert, Rétfalvi Balázs. Audio CD-melléklet (művészeti vezető: Horváthné Csomó Orsolya). Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány – Keresztény Értelmiségek Szövetsége Szombathelyi Csoportja, Budapest – Szombathely, 2017. 144 old.

A könyv egy öt évvel korábban megkezdett sorozat<sup>1</sup> harmadik tagja. Az első kötet 2012-ben Szent László királyunk előtt tisztelgett, a róla szóló gregorián és népénekek válogatásaként. Két évvel később Szent István király anyagából jelent meg hasonló kivitelű könyv, mindkettő a Magyar Napló kiadásában. Majd a Szent László-év kiváló alkalmat adott a lovagkirály előtt tisztelgő kötet újbóli, kiegészített kiadására, melybe már az *Írott Szó Alapítvány* is bekapcsolódott. Történelmünk jeles személyiségeinek sorát gazdagítja végül a 2016-os Szent Márton-év apropóján készült, Szent Márton életét is bemutatató 2017-es énekeskönyv, melyet pedig már a KÉSZ szombathelyi szervezete is támogatott.

A könyv megjelenése évében két nagyszabású, igen színes és sok énekest felvonultató könyvbemutatót tartottak a szerkesztők Szombathelyen és Pozsonyban, Márton tiszteletének két jeles településén. Az 1700 évvel ezelőtt Savaria földjén született püspökre Szombathely bármikor emlékezhet. De kellő alappal teheti ezt Pozsony is, elegendő csak az ő tiszteletére felszentelt székesegyházra, vagy benne a Szent Márton ereklyéit tartalmazó koporsóra gondolnunk.

A könyvben Márton püspök életútját Medgyesy Norbert művelődéstörténész, a sorozat ötletgazdája és állandó szerkesztője ismerteti röviden, akihez a gregorián énekek ismerőjeként kezdetektől csatlakozott Kovács Andrea egyházzenész, e Márton-kötetben pedig még a szombathelyi egyházmegyei levéltár munkatársa, a szombathelyi KÉSZ-csoport vezetője, Rétfalvi Balázs történész is.

A gregorián énekekből és népénekekből a kötetben kirajzolódik számunkra a Sulpicius Severus műveiből is ismert Szent Márton-kép. A mindkét könyvbemutatón a résztvevőkkel közösen elénekelt, *Szent Márton, Isten szolgája* kezdetű, himnuszból lett népének például a mezítelen felruházását, a halottak feltámasztását, a betegek gyógyítását, Márton tértitéseit és az ördög kísértéseinek legyőzését emeli ki.

A római katolikus egyház liturgiájának máig hivatalos énekei, vagyis a gregorián kapcsán írja Kovács Andrea: „Szent Márton kultusza egyidejű a magyarországi kereszténységgel. Ünnepe legkorábbi (...) forrásainktól kezdve a középkor végéig valamennyi szerkönyvünkben szerepel (...), néha vigíliával, gyakran nyolcaddal.” A könyvben megjelenő gregorián énekanyag egyik forrása egy misekönyv, aminek énekeit olyan, vonalrendszert használó gregorián kottairással jegyezték fel, mely egyértelműen olvasható és énekelhető. Ez a hangjelzett misszálé ugyan a középkori magyar egyház központjában, Esztergomban készült (ezért elnevezése *Esztergomi Missale Notatum*) valamikor a XIV. század első évtizedeiben (egy feltételezhetően XIII. századi mintakódex után), de már 1341 előtt a

1 A Sorozat: KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert (szerk.): *Énekek Szent István király tiszteletére – Cantiones de Sancto Stephano Rege.* Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2014.

KOVÁCS Andrea, MEDGYESY S. Norbert (szerk.): *Cantiones de Sancto Ladislao rege: Énekek Szent László király tiszteletére.* Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2012., 250 old.)

MEDGYESY S. Norbert, KOVÁCS Andrea (szerk.): *Énekek Szent László király tiszteletére – Cantiones de Sancto Ladislao rege.* Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2017., 256 old.)

pozsonyi székesegyház elődjében, a Szent Márton társaskáptalanban használták. Ezt bizonyítja néhány, ugyancsak hangjelzett tétel utólagos bejegyzése. (E kottás miscskönyv a *Musicalia Danubiana* sorozat első tagjaként még 1982-ben jelent meg faksimile kiadásban a Szlovák és a Magyar Tudományos Akadémia együttműködésében.)

Dicsérendő, hogy a Szent Márton énekeskönyv megadja mind a misetételek, mind a zsolozsmaanyag (énekek és olvasmányok, könyörgések) magyar fordítását, hogy a latinul nem vagy kevésbé jártasak is érthessék, mi hangzott el évszázadokon keresztül a templomokban. Ezen a középkori anyagon keresztül láthatjuk, mily gazdag volt liturgiánk, mennyire fontosnak tartották pl. a zsolozsma összeállítását, hogy milyen szövegek hangozzanak el az adott liturgikus napon. Egyetlen tétel szövegének fordítását idézzük most, ami azonban egyúttal több, jelesül három gregorián éneket is jelent. Az éjszakai imaóra, a matutinum egyik olvasmányát követő díszes rezponzorium szövegéből emel ki rövid részletet a szentmisében felhangzó Alleluja, mégpedig kétféle módon is. A teljes (rezponzorium) szöveg így hangzik: *Márton öröm közt vétetik fel Ábrahám kebelébe, \* Márton, aki itt a földön szegény és alázatos, gazdagon megy be a mennyek országába, és mennyei énekek köszöntik őt. V. Márton püspök régen eltávozott, Krisztusban él a papok ékessége. \* Márton, aki itt a földön szegény és alázatos, gazdagon megy be a mennyek országába, és mennyei énekek köszöntik őt.*

A Szent Márton énekeskönyv második felében a róla szóló népekekből találunk bőséges válogatást. Ezek forrásai nyomtatott és kéziratos énekeskönyvek a mai és a történelmi Magyarország területéről, számos esetben Szombathely környékéről, Vas megyéből, mint pl. a szombathelyi könyvbemutató kiállításán kiállított ún. *Egervári énekeskönyv*. A válogatott kiadvány elsődlegesen a XVII–XVIII. századi gyűjtemények anyagából szemelget. Így a két legfontosabb XVII. századi nyomtatványból: a kottás *Cantus Catholici* c. énekeskönyvből, mely név alatt többféle kiadás is ismert, valamint Kájoni János csak szövegeket tartalmazó csíksomlyói énekeskönyvéből, az 1676-os *Cantionale Catholicum*-ból, melyhez a dallamok nagy részét a szintén erdélyi ferences szerzetesekhez köthető ún. *Deák-Szentés kézirat* tartalmazza.

További nyomtatványok, melyekből ugyancsak olvashatunk Márton-énekeket: a XVIII. század utolsó néhány évében megjelent két énekeskönyv, Bozóki István, valamint Szentmihályi Mihály közreadásai. E nyomtatványokon kívül számos kéziratot dolgozott fel Medgyesy Norbert, s ahogy fogalmaz: „az 1700-as évek folyamán elsősorban plébániák és léányegyházak iskolamesterei (ludi magisteri, kántortanítói) örökítették át és variálták a 17. század énekkincsét, valamint új, megfelelő tartalmú és stílusú énekeket is alkottak”. E kéziratok közül csak néhánynak az íróját ismerjük név szerint, területileg azonban főként a Nyugat-Dunántúl képviselteti magát, jelesül a jelenlegi Győr–Moson–Sopron, Vas és Veszprém megye. A népekek dallamát tekintve a közreadó megjegyzi, hogy „szinte mindegyik dallam megtalálható az *Éneklő Egyház* népekektárban, néhányukhoz mai népi gyűjtésből származó díszített dallamot is nyújtunk”. Továbbá az utolsó népekek közreadása után egy olyan összeállítás olvasható Medgyesy Norberttől, ami több énekből, gyakorlati, tanító célú, énekelhető szöveg, és Szent Márton püspök életét mutatja be, méghozzá időrendben.

Végezetül csak ismételni tudjuk magunkat a tekintetben, hogy e könyv a középkori magyarországi liturgikus énekhagyomány (vagyis a gregorián) közreadása mellett egyrészt válogatás a későbbi népekeanyag repertoárjából; másrészt pedig gyakorlati jellegű kiadvány. Ez utóbbi többek közt azt jelenti, hogy a népekek esetében a szövegközlés nem betűhív, néhány régies szót újjal helyettesített, más szavakat átköltött, valamint az egyazon énekszöveg több forrásból való változatait egybeszerkesztette Medgyesy Norbert, ahogy egyébként meg is jegyzi a népekek elé írt bevezetőjében. Azzal az esettel is találkozunk, hogy nem a néhány évszázaddal korábban használt dallamra énekelteti a szöveget, hanem elsősorban a XX. század végi *Éneklő Egyház* c. népekektár által elterjesztett dallamok valamelyikén, vagy épp az egyik szövegforrás területéről származó népi dallamváltozattal. Ha valaki komolyabban, tudományos igényvel érdeklődik a népekek iránt, előveheti a *Régi Magyar Költők Tára* sorozat vaskos kötetét, hozzá a *Régi Magyar Dallamok Tára* két kötetét, vagy kezébe veheti a nemrég Szelestei Nagy László által válogatott és megjelentetett *Barokk kori prédikációk és népekek Szent Márton püspökről* című kötetet (ez közkinccsé teszi ugyanis a népekek valamennyi forrásának betűhív szövegét), amihez ugyancsak ki kellene nyitni a dallamokat tartalmazó említett gyűjteményeket.

A kiadványnak még egy értékéről kell szót ejteni. A kötethez tartozik egy CD is, amelyen szombathelyi iskolák (Brenner János iskola, Savaria Egyetemi Központ), illetőleg a megyeszékhely környékéről való gyermekek és felnőttek (nevezetesen a Perenyei Hagyományőrző Egyesület tagjai, énekesek és citerázók, valamint Férfi Népdalköre), kiegészítve várapotai és a PPKE-n tanuló énekesekkel szólaltatják meg a legjellegzetesebb gregorián és népénekeket, mintegy mintát adva, és ezzel is erősítve a kiadvány gyakorlatias jellegét. Mindkét könyvbemutatón, illetve Pozsonyban egy szentmisén is élőben szólaltattak meg számos gregorián és népéneket a hangzó kiadvány közreműködői.

Összességében tehát egy praktikus, a tanításban és a liturgiában is egyaránt használható kötet látott napvilágot, mely ezen felül az egyéni ájtatosságnak is alkalmas forrása lehet nem csupán Szombathelyen, Szent Márton születése helyén, hanem mindenütt, ahol Szent Mártont – templom emelésével, település elnevezésével vagy mindezek nélkül – tisztelték, illetve ma is tisztelik.

**Kóvári Réka**